

Adam Bartosz (Muzeum Okręgowe w Tarnowie)

Cygan w muzealnej gablocie

Idea ochrony tradycyjnej kultury Romów i jej eksponowania w salach muzealnych zrodziła się niemal przed półtora wiekiem. Wydaje się, że po raz pierwszy przedmioty etnograficzne związane z ich kulturą znalazły się w muzealnych gablotach na wystawie etnograficznej w Moskwie w 1867 r. Na wystawie tej znajdował się m.in. manekin Cyganki, którą zwiedzający wystawę opisywał jako: „tak żywą i typową, że zbierała ochota dać jej jałmużnę”¹. Jednak za „ojca” przemysłowej idei eksponowania kultury Cyganów należy uznać francuskiego antropologa Paula Bataillarda. Uczony ten korzystał obszernie z materiałów, które zebrał na terenach ukraińskich Karpat polski językoznawca i antropolog Izydor Kopernicki. W listach do paryskiego kolegi opisywał on żywot Cyganów zamieszkujących osady w okolicach Kut, Kołomyi, Hlinnicy, Czortkowa, Czerniowiec i innych. Owe listy, obszernie cytowane, posłużyły Bataillardowi do sporządzenia rodzaju raportu na temat tamtejszych Cyganów, przy czym interesowało go głównie zagadnienie ich umiejętności kowalskich a jeszcze bardziej odlewniczych. Bataillard był bowiem entuzjastą teorii o prahistorycznym pochodzeniu Cyganów, im przypisując przyniesienie do Europy umiejętności technologii wyrobów z brązu². Postulował w związku z tym, na jednym z kongresów antropologicznych, m.in. założenie muzeum lub przynajmniej sekcji cygańskiej w Peszcie, który był w tym czasie europejskim centrum zainteresowania kulturą Cyganów. Alternatywnie, wedle tego uczonego, również Bukareszt byłby właściwym miejscem na takie centrum. Ponoć miała tam powstać komisja etnograficzna do spraw cygańskich, której celem byłoby zebranie dla Muzeum Narodowego wszelkich przedmiotów związanych z kulturą Cyganów. Projektowano również powołanie odpowiedniego cyganologicznego czasopisma naukowego. Bataillard widziałby takie muzeum także w kilku innych miejscach, np. w Sarajewie czy w Rosji, a nawet w Azji (Syria) czy w Egipcie³. Postulował też wysłanie na wystawę światową do Paryża w 1878 r. przedmiotów związanych z życiem Cyganów Kelderaszy, którymi się

¹ Józef Klaczko, *Kongres moskiewski i panslawistyczna propaganda*, Kraków 1867, s. 21

² Paul Bataillard, *Les Zlotars dits aussi Dzvonkars. Tsiganes fondateurs en bronze et en lation dans la Galicie Orientale et la Bukovine*, „Mèmoires de la Société D'antropologie de Paris” 1878, t. 1, seria 2.

³ *Ibidem*, s. 554.

interesował, a którzy właśnie w tym czasie intrygowali badaczy europejskich swą barwnością i ekspansywnością⁴. Bataillard proponował, aby eksponować w Paryżu namioty i narzędzia, a także zaprosić na wystawę samych Cyganów w ich bogatych strojach⁵. Przygotowano na ten cel miejsce na wystawie w paryskim Trocadero, jednak ostatecznie po licznych perturbacjach, jakie towarzyszyły próbom pozyskania od Cyganów pokuckich jako wymarzonych eksponatów, na wystawie znalazło się zaledwie kilka przedmiotów⁶.

Owo zainteresowanie egzotyczną kulturą Cyganów z terenów Pokucia i wysokie jej wartościowanie, zaowocowało dwa lata później w szczególnej formie. Oto w 1880 r. na wystawie etnograficznej w Kołomyi wystawiono „wyroby cygańskie i urządzenia używane w takowych” – jak anonsował katalog wystawy⁷. Było to zapewne pokłosie licznych wypraw Kopernickiego do pokuckich Żołotarów i rozpowszechniane przez niego opisy ich metalurgicznych umiejętności.

Do wzmożonego zainteresowania Cyganami w tym czasie przyczyniły się zapewne ich nowe, masowe migracje do Europy Środkowej i Zachodniej. Były to fale Lowarów i Kelderaszy, którzy uwolnieni w Siedmiogrodzie i Wołoszczyźnie z niewolnictwa, wyruszyli na wędrowkę, wypełniając gościńce kolejnych krajów barwnymi wozami i strojami⁸. Był to też czas szczególnego zainteresowania lokalną egzotyką, kulturą ludu, poszukiwaniem korzeni ich narodowej i lokalnej tożsamości. Ludem, jego rozmaitymi przejawami tradycyjnych i odmiennych obyczajów, interesowali się zarówno uczeni, jak też było to swoiste hobby znacznej części arystokracji⁹.

Temat cygański w kontekście muzealnictwa pojawił się znowu, kiedy Bronisław Piłsudski, znany badacz ludów syberyjskich a zwłaszcza Ajnów, opracowywał w 1911 r. program naukowy dla Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem. Zawarł on wówczas w jednym z punktów programu propozycję utworzenia działu poświęconego „współmieszkańcom Podhala – Cyganom i Żydom”¹⁰.

⁴ O Kelderaszach zob. np. Jerzy Ficowski, *Cyganie na polskich drogach*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1964.

⁵ Bataillard, *ibidem*, s. 553.

⁶ *Ibidem*, s. 555.

⁷ *Katalog przedmiotów wystawy etnograficznej oddziału Czarnohorskiego Towarzystwa Tatrzańskiego... otwarta została w dniu 15 września 1880 r. w Kołomyi*, Lwów 1880, s. 17.

⁸ O zróżnicowaniu grup romskich w Polsce zob. np. Andrzej Mirga, Lech Mróz, *Cyganie. Odmienność i nietolerancja*, Warszawa 1994; Jerzy Ficowski, *ibidem*; Idem, *Cyganie w Polsce*, Warszawa 1989; Bartosz, *ibidem*.

⁹ Arcyksiążę Józef Karol Ludwik Habsburg (1833–1905) nauczył się języka *romani*, publikował wiele na ten temat w wiedeńskich pismach naukowych, utworzył hasło o Cyganach do węgierskiej encyklopedii, korespondował z cygańskimi przyjaciółmi w ich języku, zob. *Rromane Lila/Cigány Levelek/Rromani Letters*, oprac. Melinda Rézműves i Marcel Courthiade, *Fővárosi Önkormányzat Cigány Ház-Romano Kher*, Budapest 2003, też Adam Bartosz, *Korespondencja po romsku między arcyksięciem Habsburgiem a Cyganami*, „Studia Romologica”, 2008, t. 1, s. 261–266.

¹⁰ Kazimierz Malinowski, *Prekursory muzeologii polskiej*, Poznań 1970, s. 96.

Do realizacji tych wczesnych pomysłów doszło jednak dopiero w ponad sto lat od ogłoszenia pomysłu przez P. Bataillarda.

Otóż w 1974 r. dwaj etnografowie opublikowali niemal równocześnie teksty, w których zawarli różne pomysły utworzenia takich ekspozycji. Lech Mróz, wówczas młody asystent w Katedrze Etnologii Uniwersytetu Warszawskiego proponował zbudowanie cygańskiego muzeum w wielkim namiocie cyrkowym¹¹, a niezależnie od niego niżej podpisany wysunął propozycję utworzenia sektora budownictwa cygańskiego w którymś z podkarpackich skansenów. Znaleźć by się w nim miały przykłady ubożego budownictwa użytkowanego przez Cyganów Karpackich¹².

W tym czasie zaczęło odradzać się w Polsce zainteresowanie mniejszościami narodowymi. Na przełomie lat 70. i 80. pojawiły się m.in. pierwsze obiektywne opracowania publikowane na ten temat, zaczęto otwierać także pierwsze muzealne ekspozycje, poświęcone etnicznym i narodowym mniejszościom. Wcześniejszy okres, sroższej cenzury komunistycznej, takie tematy wykluczał z publicznego dyskursu. Lansowano bowiem tezę o homogeniczności etnicznej Polski, jakiegokolwiek mniejszości traktując jedynie jako egzotyczną ciekawostkę etnograficzno-regionalną. Serię wystaw poświęconych mniejszościom zapoczątkowała wystawa na temat Cyganów, zorganizowana w Muzeum Okręgowym w Tarnowie, otwarta w czerwcu 1979 r.¹³ Przedmiotem kolejnych wystaw muzealnych stała się historia i kultura najpierw Żydów, a niebawem Łemków, później innych grup¹⁴. Był to okres istotnych przemian politycznych w Polsce, które zaowocowały ostatecznym zniesieniem cenzury (1989 r.), wzrostem aspiracji narodowych grup dotychczas słabo eksponujących swoją tożsamość (Ukraińcy, Białorusini), a także budzeniem się świadomości narodowej grup, które wcześniej miały kłopot z określeniem swej odrębności (Łemkowie), lub też na temat swej przynależności narodowej nie myślały w ogóle (Cyganie/Romowie)¹⁵.

O ile propozycja L. Mroza nie doczekała się realizacji, to pomysł utworzenia sekcji cygańskiej w skansenie, precyzowany kilkakrotnie i publicznie dyskutowany, stał się faktem. W 1976 r. Rada Muzealna działająca przy Sądeckim Parku Etnograficznym podjęła decyzję o utworzeniu na terenie nowo otwartego skansenu (oficjalne otwarcie w 1975 r.) sektora cygańskiego¹⁶. Jego scenariusz opra-

¹¹ Lech Mróz, *A może pomyśleć i o Cyganach*, „Gościniec” 1974, nr 2–3, s. 27–30.

¹² Adam Bartosz, *Chaty za wsią. W sprawie ochrony zabytków budownictwa cygańskiego*, „Ochrona Zabytków” 1974, nr 105, z. 2, s. 129–133.

¹³ Adam Bartosz, *Cyganie w kulturze polskiej*. Komentarz do wystawy, wyd. Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 1979.

¹⁴ *Polska egzotyka w polskich muzeach. Materiały z konferencji. Tarnów 1–2 października 1998 r.*, Adam Bartosz (red.), Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 2000.

¹⁵ Adam Bartosz, *Polska egzotyka w polskich muzeach. Zamieszkałe w Polsce obce grupy etniczne i etnograficzne jako temat ekspozycji muzealnej*, „Śląskie Prace Etnograficzne” 1993, nr 2, s. 78–87.

¹⁶ Adam Bartosz, *Osada cygańska w Maszkowicach. Propozycja przeniesienia cygańskiej osady*

cowali młodzi wówczas etnografowie – Elżbieta i Marian Długoszowie. Pierwsze obiekty (dwa budynki mieszkalne) zostały przyniesione do skansenu z osady cygańskiej w Maszkowicach k. Łącka (pow. nowosądecki) w 1978 r. Zrekonstruowano je w 1980 r. w wydzielonym na uboczu sektorze cygańskim. W 15 lat później, po przeniesieniu do sądeckiego skansenu kuźni z Czarnej Góry na Spisz, udostępniono zwiedzającym kompletnie wyposażone obiekty. Oba budynki mieszkalne są budowlami jednoizbowymi, bardzo dla ubogich chat cygańskich typowymi, wykonanymi z marnego materiału i niezwykle prosto wyposażone¹⁷. Wśród budynków zaaranżowano kilka drobnych obiektów: szopę na drewno, kójec na kury, planowano też rekonstrukcję użytkowanej na tym terenie, a szczególnie do lat 40. – typowej półziemianki. W latach 90. projektowano, aby korzystając z obecności w okolicy Cyganów rumuńskich, wznieść przy ich pomocy, budowane przez tychże Cyganów, prymitywne półziemianki-szałas, które były w tych czasach dość typowym obrazem na obrzeżach miast polskich. Pomysł tego jednak nie zrealizowano.

Sektor cygański, który pierwotnie nie był brany pod uwagę przy projektowaniu skansenu, zlokalizowano nawiązując do oryginalnego usytuowania osad cygańskich na Podkarpaciu, z boku od głównych ścieżek, prowadzących zwiedzających. Cygańskie chaty przycupnęły w dolinie pod lasem, oddalone od zabudowań wiejskich, zgodnie z naturalnym usytuowaniem takich osad w przestrzeni wiosek karpaccich¹⁸.

Powstanie tego niewielkiego sektora budownictwa cygańskiego w skansenie nowosądeckim uznać można za pierwszą tego typu inicjatywę w Europie¹⁹.

Równoległe z rozwijaniem się koncepcji ochrony zabytków cygańskiego budownictwa, kształtowała się idea zabezpieczenia i ekspozycji kultury materialnej także i tych Romów, którzy do niedawna uprawiali koczownictwo. Idea ta zakładała także gromadzenie wszelkiej dokumentacji związanej z historią i kulturą tych Romów²⁰. Twórcy ekspozycji muzealnych na wstępie odpowiedzieć musieli na podstawowe pytania: co należy do materialnego inwentarza Cyganów? Jakie

do skansenu w Nowym Sączu, „Arkusze Muzealne Ziemi Krakowskiej” 1975, s. 54–50; *Idem*, *Czy powstanie cygański skansen*, „Wieści” 1976, nr 50; *Idem*, *Uwagi na temat ekspozycji kultury Cyganów w warunkach skansenu*, Międzynarodowa Konferencja Skansenowska, Sanok 1978, s. 213–217.

¹⁷ Magdalena Kroh, *Sądecki Park Etnograficzny, przewodnik*, Nowy Sącz 1995, zob. też Adam Bartosz, *Cygańskie domy do skansenu*, „Spotkania z Zabytkami” 1980, 3, s. 75–76; *Idem*, *Pierwsze cygańskie obiekty do skansenu*, „Wierchy” (1983):1986, 8, s. 239–240; *Idem*, *Sektor budownictwa cygańskiego w skansenie sądeckim*, „Almanach Karpacki Płaj” 1996, nr 12, s. 205–220.

¹⁸ Elżbieta i Marian Długoszowie, *Osada cygańska w Sądeckim Parku Etnograficznym*, „Acta Scansenologica” 1981, nr 2, s. 187–199.

¹⁹ Marian Długosz, *Cygańska ekspozycja w Sądeckim Parku Etnograficznym – dokumentacja* [w:] *Polska egzotyka w polskich muzeach...*, *ibidem*, s. 203–214.

²⁰ Adam Bartosz, *Uwagi na temat ekspozycji...*, *ibidem*.

przedmioty powinny się znaleźć na ekspozycji? Co jest dla ich kultury istotne, charakterystyczne?

Odpowiedzi na te pytania różnie brzmią, w zależności od grupy, jaką się zamierza przedstawić. Otóż w przypadku Cyganów Karpackich²¹ ich inwentarz materialny od podobnego inwentarza ludności okolicznej różni się w zasadzie tym, iż jest uboższy. Na ogół – znacznie. Sami Cyganie bowiem ani nie wykształcili typowego budownictwa, ani też nie produkowali niczego na własny użytek. Użytkowane przez nich domy to zubożałe formy miejscowego budownictwa, często niemieszkalnego, a szalasowego czy gospodarczego. Wyposażenie wewnątrz pochodzi również z tych samych źródeł, jest jedynie skrajnie ubogie, a zestaw przedmiotów, które składają się na wyposażenie izb cygańskich ilustruje całkowity brak funkcji innych, poza mieszkalnymi. W tradycyjnym wnętrzu, typowym dla wielu osad mniej więcej do lat 80. ub. wieku brak jakichkolwiek narzędzi, przedmiotów świadczących o wykonywanych rzemiosłach (poza, niekiedy – instrumentem muzycznym), posiadanym inwentarzu żywym itp. Otoczenie domów mieszkalnych pozbawione było również, charakterystycznych dla chłopskich zagrod, elementów gospodarczych, czy jakichkolwiek innych (płoty, studnie, szopy...). Lichota użytych materiałów niesie obawę o krótką żywotność tych obiektów w skansenie, narażonych wszak na destrukcję spowodowaną działaniem czynników atmosferycznych. O „cygańskości” tych osad i wewnątrz cygańskich chat świadczy więc głównie ubóstwo materialne oraz wzajemne relacje przestrzenne między przedmiotami²². Należy podkreślić, że ocalenie w sądeckim skansenie tych kilku cygańskich obiektów nastąpiło niemal w ostatnim momencie, ponieważ zmiany ekonomiczne, jakie zachodzą w ostatnich dziesięcioleciach Polsce, w sposób rewolucyjny zmieniają wygląd tych ubogich do niedawna osad²³. Wobec tego istnieje

²¹ Jest to grupa tożsama ze *Slovenska Roma* na Słowacji. W polskiej literaturze naukowej nazywani są też *Cyganami Wyżynnymi* lub *Górkimi*. Przez Cyganów z grupy *Polska Roma* nazywani są *Bergitka Roma* i tą nazwą od jakiegoś czasu sami się określają. O pochodzeniu tego terminu najszerzej zob. Adam Bartosz, *Gdzież te wozy kolorowe*, „Studia Romologica” 2009, t. 2, s. 270 i nast.

²² Por. co na temat inwentarza kulturalnego Romów i zasad ekspozycji ich kultury w muzeach mówi Arne Mann, *Rómovia, rómska kultúra, rómske múzeum*, „Zborník Slovenského Národného Múzea v Martine” 2005, XCIX, Etnografia 46, s. 19–36.

²³ Szczególnie wielkie zmiany w wyglądzie cygańskich osad w regionie Podkarpacia w woj. małopolskim (powiaty nowosądecki, nowotarski, tatrzański i limanowski) nastąpiły w ostatnim dwudziestoleciu, kiedy to realizuje się *Rządowy program na rzecz społeczności romskiej w Polsce*. Program ten, zapoczątkowany w 2001 r. pilotażowo w Małopolsce, a więc w regionie gdzie występuje największe skupienie ludności romskiej, i gdzie mieszkają najubożsi Cyganie z grupy *Bergitka Roma* od 2004 r. rozszerzono na cały kraj. Objęte nim są wszystkie gminy, w których zamieszkują Romowie. Zob. *Pilotażowy program na rzecz społeczności romskiej w woj. małopolskim z dnia 13 lutego 2001 r.*, też *Program monitoringu akcesji do Unii Europejskiej. Ochrona mniejszości*, Open Society Institute, Warszawa 2001. O realizacji tego programu zob.: *Program monitoringu akcesji do Unii Europejskiej*, Open Society Institute, Warszawa 2002; *Raport. Ocean realizacji edukacyjnej części Pilotażowego*

je pilna potrzeba jak najdokładniejszego zinventaryzowania stanu, jaki jeszcze jest do zanotowania, czy to w postaci dokumentacji architektonicznej czy bodaj fotograficznej²⁴.

Przed odmiennym problemem stoją autorzy ekspozycji na temat Romów z grup koczowniczych. W tym przypadku inwentarz materialny jest (lub może być) stosunkowo bogaty. Ci Romowie w zasadzie nie wytwarzali nic na własny użytek (może za wyjątkiem szytych przez kobiety strojów), dobierali jedynie odpowiednio przedmioty gotowe, które pozyskać mogli z otoczenia. Posiadany przez nich inwentarz co najwyżej pochodzić mógł z okolic odleglejszych i wtedy uderzał egzotyką pochodzenia z innego miejsca, innej kultury, przez co kojarzyć go można było z „cygańskością”. Tak np. Romowie przybyli z terenów Rosji wnieśli do swej tradycji samowary, a w wozach zawieszali ikony (by wspomnieć tylko o niektórych zewnętrznych elementach nabytych na tamtym terenie). Zanim jednak dotarli do Rosji z Mołdawii czy Wołoszczyzny, ich wyposażenie materialne było bardziej „rumuńskie”. Z kolei koczując przez czas jakiś na ziemiach polskich, czerpali elementy miejscowej kultury, zatracając z każdą generacją elementy dawniejsze. Proces ten dotyczy wszystkich sfer cygańskiej kultury – języka, folkloru, muzyki itd.

Adaptując się do kultury miejscowej, Romowie stopniowo wyzbywają się podstaw materialnej kultury, która – zwłaszcza po porzuceniu koczownictwa – przestała różnić się zasadniczo (niekiedy jednak poza strojem, zwłaszcza kobiecym) od kultury materialnej otoczenia. Pozostając nadal Romami, zachowując tożsamość etniczną, przestali się pod wieloma względami różnić od otoczenia (zachowując oczywiście cechy antropologiczne – choć też nie zawsze).

Ostatecznie więc kultura materialna Romów, żyjących w miastach, niewiele różni się od kultury ich niecygańskich sąsiadów.

Istnieje jednak pojęcie tradycyjnej kultury, a także stereotypowa wizja Romów i ich kultury. Jest to wizja, która Romów przedstawia w ambiwalentnym świetle. Z jednej strony Cygan jawi się jako złodziej, brudas, czarownik, postać budząca lęk i odrazę, z drugiej zaś – to romantyczny grajek, człowiek wolny, kochający swobodę, przestrzeń, ogień, tańce, postać barwna, radosna, zazdrości godna²⁵.

Konstruując ekspozycję, która ma w miarę obiektywnie ukazać wizerunek Romów, należy mieć na uwadze powyższe fakty. Wystawa taka powinna od stereotypów odbiegać swą treścią, by wizerunek cygańskiej kultury nie był zbyt

programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim w latach 2001–2003, Romskie Stowarzyszenie Oświatowe „Harangos”, Kraków 2005; Małgorzata Leśniak, *Romowie. Bliscy czy dalecy? Realizacja zadań w ramach Rządowego Programu na Rzecz Społeczności Romskiej w Polsce*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2009.

²⁴ Adam Bartosz, *Ostatnie chaty za wsią – krajobraz karpacki z Cyganami* [w:] *Spotkanie siedmiu kultur*, Związek Euroregion „Tatry”, Nowy Targ 2007, s. 220–229.

²⁵ Piotr Borek (red.), *Romowie w Polsce i Europie. Tożsamość, historia, kultura, edukacja*, Akademia Pedagogiczna, Kraków 2007, część 1: *Język, literatura, stereotypy*.

„prześludzony” ani też zbyt czarno-negatywny. Musi jednak w jakimś stopniu do stereotypów się odwoływać, aby dla odbiorcy treści w niej podane były czytelne.

Wszystkie te wątpliwości rozstrzygnąć musieli twórcy pierwszej wystawy na temat Cyganów, którą zorganizowało Muzeum Okręgowe w Tarnowie w 1979 r. Tytuł wystawy *Cyganie w kulturze polskiej* wyjaśniał, iż tematem jej jest nie tylko kultura Cyganów, ale również miejsce tej kultury, jej odbicie w kulturze polskiej, najszerzej pojmowanej²⁶.

Ta wielka wystawa, złożona z przedmiotów, które wypożyczono z wielu muzeów, archiwów, bibliotek i zbiorów prywatnych składała się z dwu równoległych wątków. Obrazowała historię Romów w Europie i Polsce, przedstawiała najbardziej charakterystyczne elementy ich materialnej kultury a m.in. wozy, namioty, rekonstrukcję kuźni, akcesoria do magii, ilustrowała ich profesje, elementy ich strojów itp. Jednocześnie pokazano na wystawie wątek cygański, jako przedmiot sztuk plastycznych. Było to głównie przedstawienie Romów w malarstwie i rysunku – temat zapoczątkowany przez malarzy w połowie XIX wieku²⁷.

Osobnym wątkiem było przedstawienie Romów w kulturze ludowej. Postacie Romów występują w obrzędach zapustnych, noworocznych, a także jako osoby w szopkach. We współczesnej ludowej twórczości plastycznej treści cygańskie pojawiają się w malarstwie i rzeźbie²⁸.

Wystawa ta spotkała się z dużym zainteresowaniem, a informacje o niej pojawiły się w kilku zagranicznych czasopismach cyganologicznych. Wówczas autor wystawy postanowił utworzyć przy Muzeum Okręgowym dział poświęcony Romom, a zakupione z okazji organizacji wystawy czasowej wozy stały się załącznikiem nowej kolekcji²⁹. Kolekcja ta powiększała się z latami, jednocześnie trwały

²⁶ Adam Bartosz, *Cyganie w kulturze polskiej. Komentarz do wystawy*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 1979. W przygotowania do wystawy zaangażowali się oczywiście tarnowscy Romowie, zwłaszcza zaś Józef Kamiński *Malińciu* (późniejszy uczestnik IV Kongresu Romów w Jadwisinie pod Warszawą w 1990, wybrany wtedy do Prezydium Romani Union), którego żona *Mamcia* uszyła dla muzeum namiot zgodnie z tradycyjnym krojem, a Józef wyciął w lesie odpowiednie drągi do jego rozpięcia. *Mamcia* wykonała też po długich namowach, kilka figurek służących do fałszywej magii. Natomiast Rom z Olsztyna, Zbigniew Bilicki *Daduś* przywiózł na otwarcie wystawy specjalnie dla muzeum zrobioną laskę wójtowską – *desto*, Adam Bartosz, *Desto – cygańska laska*, „Polska Sztuka Ludowa” 1982, nr 1–4 (34), s. 154–155.

²⁷ Po przeglądnięciu wcześniejszych zasobów tarnowskiego muzeum okazało się, że przedmiotów związanych z tematem romskim jest nieco więcej. Otóż w zbiorach Działu Etnografii znalazło się kilka narzędzi wykonanych przez Cyganów, które ofiarowałem do muzeum przed laty, a które przywiozłem z jeszcze studenckich wypraw do Bułgarii. Natomiast w Dziale Sztuki „odkryłem” kilka obrazów o romskiej tematyce, i – co najcenniejsze – cztery oryginalne drzeworyty Jacques Callot’a z powszechnie znanej serii „cygańskiej” z pierwszej połowy XVII w.

²⁸ Adam Bartosz, *Postać Cygana w obrzędach i plastyce ludowej*, „Polska Sztuka Ludowa” 1982, nr 1–4 (34), s. 145–150.

²⁹ Anna Bartosz, *Cyganie i ich kultura – wystawa*, „Lud” 1980, R. 64, s. 352–355; Adam Bartosz,

zabiegi o utworzenie stałej ekspozycji³⁰. Stało się to możliwe dopiero w 1990 r., kiedy to w nowo oddanym wówczas do użytku obiekcie – w którym utworzono Muzeum Etnograficzne (oddział Muzeum Okręgowego) – zorganizowano stałą ekspozycję zatytułowaną *Cyganie. Historia i kultura*³¹.

Kolekcja cygańska istnieje w ramach Muzeum Etnograficznego, a ekspozycja stała zajmuje jedno skrzydło dwutraktowego dworu pochodzącego z przełomu XVIII i XIX w., usytuowanego w centrum miasta. Jej powierzchnia nie przekracza 100 m². Wystawa jest uzupełniona bardzo atrakcyjną częścią, zlokalizowaną na zapleczu dworu, na obszernym dziedzińcu, gdzie eksponuje się wozy i namioty ustawione wokół ogniska. To swoisty skansen cygański w samym centrum miasta. Odbywają się tu rozmaite imprezy promujące kulturę Romów, koncerty, przeglądy zespołów folklorystycznych, spotkania poetyckie itp. Miejscowi Romowie szczególnie mocno identyfikują się z tym fragmentem ekspozycji. Kiedy przed kilku laty zmarł jeden z poważanych Romów, to tu właśnie, w muzealnym „taborze”, w wielkim namiocie urządzono nocne czuwanie przy zmarłym. Muzealnicy tarnowscy za wielki sukces uważają fakt, że Romowie muzeum to traktują

Zaczątek kolekcji cyganologicznej, „Lud” 1982, t. 66, s. 287–293; *Idem*, *Cygańskie wozy*, „Spotkania z Zabytkami” 1984, nr 1, s. 30–31.

³⁰ Po zakończeniu wystawy, rozpoczęła się akcja uzupełniania zbiorów romologicznych. Wraz z Pawłem Lechowskim, etnografem wędrowaliśmy po kraju głównie w poszukiwaniu cygańskich wozów. W efekcie zgromadziliśmy sporą dokumentację fotograficzną wozów, które dożywały swych dni niszcząc nieużywane w różnych miejscach Polski, gdzie osiedli ich właściciele. Te, które okazały się jeszcze w miarę sprawne, udało się do kolekcji zakupić, zob. Adam Bartosz, *Cygańskie wozy*, „Spotkania z Zabytkami” 1984, nr 1, s. 30–31. W latach 1998 i 1999 tarnowskie muzeum wraz z Muzeum Romskiej Kultury w Brnie i stowarzyszeniem Studii Romani w Sofii odbyło dwie trzytygodniowe ekspedycje do Bułgarii, gdzie pozyskano bardzo wiele materiału, na temat kultury tamtejszych Romów, a także sporo eksponatów. Były to głównie narzędzia i wyroby kowalskie, kotlarskie, do obróbki drewna, a także elementy strojów itp., zob. Adam Bartosz, *Ekspedycja cyganologiczna do Bułgarii*, „Rocznik Tarnowski” R. 1999/2000, TTK, MOT 2000, s. 187–192. Z kolejnych wyjazdów, także zagranicznych, przybywały pojedyncze eksponaty, bogaciła się także muzealna biblioteka romologiczna, zbiory nagrań, dokumentów, fotografii. Od 1981 r. muzeum rozpoczęło prenumeratę wycinków prasowych o romskiej tematyce, zob. Adam Bartosz, *Demoniczny czy operetkowy?*, „Rom p-o Drom” 2000, nr 93, s. 10–11, 14.

³¹ Wystawie towarzyszą przewodniki autorstwa Adama Bartosza, wydane wielokrotnie w wersji polskiej i angielskiej, *Cyganie. Historia i kultura. Przewodnik po wystawie*, Tarnów 1992, 1993 a także w wersji polsko-angielsko-romskiej, *Cyganie. Roma. Gypsies*, Tarnów 1998, zob. też, *Idem*, *Kolekcja romska* [w:] *80 lat Muzeum w Tarnowie*, Tarnów 2007, s. 193–200; *Idem*, *The Roma People Collection at the Tarnów Ethnographic Museum*, „Zborník Slovenského Národného Múzea v Martine” 2005, R. XCIX, s. 37–43; *Idem*, *Gypsy exposition at the Tarnow Ethnographic Museum*, „Cigány Néprajzi Tanulmányok”, Budapest, nr 10, 2001, s. 64–66; Anna Bartosz, *Kolekcja Cyganologiczna w Muzeum Etnograficznym w Tarnowie* [w:] *Polska egzotyka...*, *ibidem*, s. 199–201; Anna Surmiak, *Zbiór Cyganologiczny w Muzeum Etnograficznym* [w:] *70 lat Muzeum w Tarnowie*, Tarnów 1997, s. 116–120.

Fragment wystawy w Muzeum Etnograficznym w Tarnowie (fot. D. Kobylański, 2012)

jako coś bardzo im bliskiego, jako „swoje” muzeum, nazywając je wręcz *amaro muzeum* – nasze muzeum³².

W ciągu istnienia kolekcji cygańskiej w Tarnowie, zainicjowanej po wspomnianej wyżej wystawie w 1979 r., tutejsze muzeum zorganizowało wiele ekspozycji czasowych jeszcze przed utworzeniem stałej wystawy³³. Po jej utworzeniu działalność wystawiennicza tarnowskiego Muzeum nabrała rozpędu. Już w 1991 r. na zlecenie jednej z duńskich organizacji wykonano kopię stałej wystawy tarnow-

³² Natalia Gancarz, *Sometimes named Amaro Museum. The Gypsy Museum/Czasem nazywane Amaro muzeum. Romskie Muzeum w Tarnowie* [w:] *Situation of Roma Minority in Czech, Hungary, Poland and Slovakia*, Wrocław 2010, s. 245–256.

³³ Niebawem rozpoczęła się masowa migracja rumuńskich Romów do Polski, Adam Bartosz, *Tsiganes romains en Pologne*, „*Études Tsiganes*” 1990, nr 1, s. 45–46. Kontakty z tymi przybyszami zaowocowały nowymi nabytkami, pośród których znalazły się m.in. elementy tradycyjnego odzienia, instrumenty, narzędzia kotlarskie i gotowe wyroby. Osiedli w Tarnowie przez kilka miesięcy w latach 1990–1992 Rom z Albanii, Ferdinand Koçi pozostawił z kolei dla muzeum sporo rysunków i linorytów, które złożyły się na pokaźną kolekcję. W tym też czasie bywający często w Polsce wybitny językoznawca romski, Marcel Courthiade złożył w depozycie tarnowskiego muzeum kolekcję obrazów polskich autorów o tematyce romskiej, zakupioną od krakowskiego kolekcjonera. A po śmierci znanego kolekcjonera i antykwariusza z Oświęcimia, Sławomira Staszaka muzeum zakupiło od rodziny (w 1997 r.) pokaźną kolekcję obrazów, grafiki a także książek i innych drobiazgów z tematyką romską związanych. W 2001 r. natomiast zakupiono od eksplorującej Indie etnografki kompletny strój kobiecy z plemienia Bandżara oraz sporo biżuterii i ozdób, także na zwierzęta pociągowe.

Fragment wystawy w Muzeum Etnograficznym w Tarnowie (fot. D. Kobyłański, 2007)

skiej, która była eksponowana w wielu miejscowościach tego kraju³⁴. Z funduszy Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz Fundacji Stefana Batorego (fundacja Georga Sorosa) wykonano 3 wersje mobilnych wystaw planszowych (różnią się formatem, jedna z wersji jest angielskojęzyczna), które eksponuje się w Polsce (dotychczas w ponad 40 miejscowościach), a także za granicą (Włochy – Lanciano, Pescara – 1995, Rzym, Spoleto 2000), Bułgaria – Sofia (1996), Szkocja (Edynburg 1996), Anglia (Londyn 1997), Ukraina (Lwów 2000, Czerniowce 2001), Hiszpania (Barcelona 2002–2003), Słowacja (Bratysława 2004), Czechy (Praga 2004, Brno 2005), Węgry (Miskolc 2006). Zbiory tarnowskie były też eksponowane, jako spora część wielkiej wystawy zorganizowanej przez budapeszteńskie Muzeum Etnograficzne w 1998 r.³⁵

Wystawy te eksponuje się bądź w postaci samych plansz, bądź też uzupełnia się o realia z życia Cyganów, obrazy o tematyce cygańskiej, włącza się do ekspozycji także wozy, w zależności od możliwości wystawienniczych i finansowych wypożyczających wystawę. Zaś sama wystawa stała została w latach 1999–2000 zmodernizowana m.in. z funduszy Open Society Institute w Budapeszcie.

³⁴ *De kalder os sigojnere*, Kobenhavn 1991.

³⁵ *Roma in Central and Eastern Europe*, wystawa otwarta 26.06.1998. Zorganizowana przy współudziale muzeów i instytucji kulturalnych z Bułgarii, Czech, Polski, Rumunii, Słowacji i Ukrainy.

Fragment wystawy w Muzeum Etnograficznym
w Tarnowie (fot. D. Kobyłański, 2008)

Kolekcja cyganologiczna jest, niestety, w tarnowskim muzeum najmniejszą komórką organizacyjną³⁶, jednak – jako pierwsza i najbogatsza w kraju – gromadzi wszelkie dokumenty i materiały związane z historią i kulturą Romów na świecie, a m.in.: wszelkie obiekty (narzędzia, stroje, elementy wyposażenia mieszkań, wozy, namioty etc.), archiwalne i współczesne zdjęcia, wycinki prasowe³⁷, pocztówki, nagrania, wydawnictwa, obrazy i wszelkie inne wyobrażenia postaci Cyganów a także twórczość ich samych itp.³⁸ Obecnie kolekcja romska w Muzeum Etnograficznym w Tarnowie liczy w przybliżeniu³⁹: przedmiotów materialnych –

³⁶ Powstał projekt wydzielenia samodzielnego oddziału cyganologicznego/romologicznego, a także architektoniczny projekt rozbudowy istniejącego budynku, dla utworzenia przestrzeni pod nowo opracowaną wystawę stałą, Adam Bartosz, *Komu jest potrzebne romskie muzeum?* [w:] Małgorzata Leśniak, Stanisław Sorys (red.), *Kierunki integracji małopolskich Romów*, Kraków 2014, s. 303–309.

³⁷ Od 2012 r. zaprzestano uzupełniania (prenumeraty) tej cennej kolekcji wycinków prasowych.

³⁸ Adam Bartosz, *Katalog zbiorów cyganologicznych Muzeum Okręgowego w Tarnowie*, t. 1, Tarnów 2007.

³⁹ Por. Adam Bartosz, *Kolekcja romska* [w:] Adam Bartosz (red.), *80 lat Muzeum w Tarnowie*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 2007, s. 197–198.

ponad 500 muzealiów; biblioteka zgromadziła ponad 500 woluminów i 37 tytułów (nie wszystkie kompletne) czasopism; ponadto: wideoteka (ok. 100 szt.), fonoteka (ponad 250), wspomniany wcześniej zbiór wycinków prasowych (lata 1981–2012), ponad 80 teczek różnych materiałów, w tym 13 teczek ze zbiorów Jerzego Ficowskiego, ponad 120 kart pocztowych i ponad 5000 zdjęć⁴⁰.

We współpracy z Centrum Kultury Romów w Tarnowie tarnowskie Muzeum zorganizowało w 1998 r. ogólnopolską konferencję, na której promowano dorobek polskich muzeów w dziedzinie ekspozycji historii i kultury mniejszości etnicznych i narodowych zamieszkujących Polskę. Romów dotyczyły dwa referaty⁴¹.

Od 1996 r. muzeum tarnowskie realizuje (z przerwą 2003–2006) integracyjny projekt „Międzynarodowy Tabor Pamięci Romów”. Projekt ten zakłada edukację Romów na temat zagłady/Holocaustu romskiego, odwołuje się do mitu wędrówki Romów, promuje kulturę Romów w społeczności polskiej i umożliwia międzyetniczną integrację. Jest to forma rekonstrukcji tradycyjnego wędrującego cygańskiego taboru, z wykorzystaniem muzealnych wzorów, wędrujących przez kilka dni szlakiem masowych grobów Romów pomordowanych przez Niemców⁴².

Międzynarodowy Tabor Pamięci Romów (fot. N. Gancarz)

⁴⁰ Remont Muzeum Etnograficznego i związane z tym zamknięcie działalności archiwum uniemożliwia mi zaktualizować dane. Nie odbiegają one jednak znacząco od podanych 10 lat wcześniej.

⁴¹ Anna Bartosz, *Kolekcja cyganologiczna w Muzeum Etnograficznym w Tarnowie* [w:] *Polska egzotyka...*, ibidem, s. 199–202; Marian Długosz, *Cygańska ekspozycja w Sądckim Parku Etnograficznym – dokumentacja*, ibidem.

⁴² Adam Bartosz, *Cygański Tabor Pamięci*, „Pro Memoria” 1999, nr 10, s. 53–55; Idem, *Tabor Pamięci Romów. Roma Caravan Memorial*, Tarnów 2003; Idem, *Tabor Pamięci Romów – na drodze budowy etnicznej tożsamości* [w:] *Dialog dla przyszłości. Ten inny w pamięci zbiorowej. Materiały konferencyjne*, Sandomierz, 30 listopada 2007, Sandomierz 2007, s. 55–57; Idem, *Małopolski Szlak Martyrologii Romów*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 2010.

Inny ważny projekt to *Romskie dzieci w muzeum*, realizowany przez kilka lat od 2002 r. Projekt ten miał na celu zainteresowanie dzieci romskich romską historią i kulturą. Adresowany był też do nauczycieli, którzy mają kontakt z romskimi dziećmi, a także do romskich aktywistów. Celem projektu było, by do muzeum przybywały dzieci romskie ze swymi nieromskimi kolegami, co miało – w intencji autorów projektu – nadawać lekcji charakter integracyjnej wycieczki. Wszak romskie dzieci uczęszczają do szkół zintegrowanych i jako jedyna grupa etniczna w Polsce nie mają własnego/etnicznego systemu edukacji. Stąd ich wiedza o własnej kulturze, historii, języku jest znikoma, żeby nie powiedzieć – żadna. To właśnie paradoks, że mówiący w języku *romani* nie ma się pojęcia o jego gramatyce, właściwościach fonetycznych etc. To samo dotyczy historii i kultury. Dzieci romskie, podobnie zresztą jak ich rodzice, nie mają nawet refleksji na temat tych zjawisk, i zupełnie nie są świadomi upośledzenia, jakie ich dotyka. Gorzej – w tradycyjnych rodzinach uważa się, że jakakolwiek nauka jest zbędna a nawet szkodliwa, zaś uczenie np. o języku romskim wręcz jest zakazane⁴³. Próbuje się więc zainteresować dzieci faktami z historii, zwrócić uwagę na różnice w języku i zwyczaju, wskazywać na znane z historii i współcześnie postacie romskie (w Polsce są to np. Papusza – poeta; Teresa Mirga – poetka, pieśniarka, kompozytorka; Andrzej Mirga – romski polityk i etnolog), podkreśla się wagę symboli takich jak flaga, hymn, daty z historii romskiej. Najmłodsze dzieci otrzymują specjalnie do tego projektu wydrukowane malowanki, których używa się w trakcie zajęć w muzeum lub przekazuje nauczycielom do wykorzystania w zajęciach w szkole⁴⁴, a także karty do gry uczące podstaw języka *romani*⁴⁵. Natomiast dzieci starsze i nauczyciele otrzymali w roku 2008 broszurę w sposób popularny podającą podstawy wiedzy o historii i kulturze Romów⁴⁶. W sumie, w ciągu 9 lat trwania projektu gościło w muzeum około 1800 dzieci, pośród których więcej niż połowa to były dzieci romskie (pewna część tych dzieci odwiedziła w tym czasie muzeum dwukrotnie)⁴⁷.

Jeśli projekt będzie kontynuowany, będzie się dążyć do wypracowania odpowiedniego konspektu do przeprowadzania takiej muzealnej lekcji romskiej historii, w oparciu o już istniejące materiały⁴⁸. Dodajmy – wszystkie wymienio-

⁴³ Adam Bartosz, *Problemy edukacji dzieci romskich w Polsce* [w:] *Aktualne zagrożenia dla wartości związanych z wielokulturowością. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Kancelarię Prezydenta RP, Wisła 8–9 maja 2009*, Bielsko-Biała 2009, s. 133–136; *Idem*, *O nauczaniu Romów historii romskiej* [w:] Piotr Borek (red.), *O Romach w Polsce i Europie. Tożsamość, historia, kultura, edukacja*, Collegium Columbinum, Kraków 2009, s. 298–310.

⁴⁴ *Malowanki dla dzieci. Makhlipen e chavorrenqe*, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, wyd. I: Tarnów 2001, wyd. II: Tarnów 2004, wyd. III: Tarnów 2006.

⁴⁵ *Romane memory*, oprac. Natalia Gancarz.

⁴⁶ Adam Bartosz, *My Romowie/Amen Roma/Jame Roma*, wyd. Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 2008.

⁴⁷ Natalia Gancarz, *Romskie dzieci w muzeum*, „*Studia Romologica*” 2008, t. 1, s. 274–278.

⁴⁸ Przykłady lekcji na temat Romów znaleźć można w opracowaniu pod red. Jacka Milewskiego,

ne projekty i zadania, a także i inne, niewymienione w tym tekście, a związane z promocją kultury romskiej/cygańskiej, finansowane są z wymienionego wyżej *Programu na rzecz społeczności romskiej*⁴⁹.

Bogata jest oferta wydawnicza o tematyce romskiej. Najważniejszą pozycją jest rocznik „Studia Romologica”, redakcja rocznika została utworzona w 2008 r.⁵⁰ Inne ważniejsze pozycje, to: Adam Bartosz, *Katalog zbiorów cyganologicznych* (2007); *Romowie w Polsce. Kalendarium 1401–2012* (2012), Natalia Gancarz, *Romano abecadło* (2011), *Mietek na wojnie* (2013)⁵¹; Adam Bartosz, Natalia Gancarz, *Romowie w Tarnowie* (2014).

Poza Tarnowem i Nowym Sączem, gdzie istnieją stałe ekspozycje muzealne obrazujące kulturę Cyganów, należy jeszcze wymienić skansen w Olsztynku (woj. warmińsko-kujawskie), gdzie od 1992 r. eksponuje się wóz cygański. Jest on jednym z elementów ekspozycji plenerowej w tutejszym Muzeum Budownictwa Ludowego. Natomiast w gorzowskim Muzeum Okręgowym w 1977 r. zapoczątkowano kolekcję strojów cygańskich, które do muzeum trafiły z miejscowego zespołu „Terno”, istniejącego w tym mieście od 1955.

Temat romskiego Holocaustu został w Polsce udokumentowany w postaci wielkiej, międzynarodowej wystawy stałej, utworzonej w 13. bloku obozu Auschwitz (Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu). Wystawa zorganizowana głównie siłami niemieckich Sinti, z inicjatywy Romani Rose, przewodniczącego Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, została otwarta w dniu 2 sierpnia 2001 r. Dzień ten, proklamowany został w 1996 r. przez Międzynarodową Radę Pamięci o Zagładzie Romów, jako Dzień Pamięci o Zagładzie Romów⁵² i upamiętnia zagładę ostatnich 3000 Romów, skoncentrowanych w obozie zagłady w Auschwitz-Birkenau, których Niemcy uśmier-

Romowie, bliskie spotkania. Przewodnik metodyczny dla nauczycieli szkół średnich, Suwałki 2004; Milewski jest też autorem lub redaktorem innych publikacji pomocnych nauczycielom przy edukacji dzieci romskich, *Idem, Co każdy nauczyciel wiedzieć powinien*, Suwałki 2004; *Idem, Przyjazna szkoła. Edukacja dla Romów. Raport z konferencji*. Suwałki 2004; *Idem, Romowie żyją wśród nas*, Suwałki 2001; *Idem, Parafialna Podstawowa Szkoła Romska*, Suwałki 2005.

⁴⁹ *Program...* finansuje m.in. wydawane przez tarnowskie muzeum: serię poświęconą literaturze romskiej „Biblioteka Romska” (ukazało się 8 tomików) oraz jedyny w Polsce naukowy rocznik romologiczny „Studia Romologica” (t. 1, 2008; t. 11, 2018).

⁵⁰ Skład Redakcji: Adam Bartosz – Red. Naczelny, Natalia Gancarz – Sekretarz Redakcji, Członkowie Redakcji – dr hab. Sławomir Kaprański i dr hab. Marcin Szewczyk. Rocznik ma Radę Naukową, w której skład wchodzi naukowcy z różnych krajów. Rocznik znajduje się na liście czasopism punktowanych Ministra Nauki.

⁵¹ Wydanie litewskojęzyczne, *Esu Karolis*, Wilno 2017; wydanie niemieckojęzyczne, *Rudi im Krieg*, Tarnów 2018.

⁵² Proklamacja ta została ogłoszona 23 XI 1998 r. w ostatnim dniu Międzynarodowej Konferencji, „Zagłada – Pamięć – Nadzieja” zorganizowanej z inicjatywy Stowarzyszenia Romów w Polsce. W 2011 r. parlament polski oficjalnie ogłosił dzień 2 sierpnia Dniem Pamięci o Zagładzie Romów i Sinti.

Wystawa w Muzeum Etnograficznym w Poznaniu *Romowie≠Cyganie*
(fot. N. Gancarz, 2018)

cili w komorach gazowych w nocy z 2 na 3 sierpnia 1944 r. Wystawa przedstawia dzieje nazistowskich prześladowań Romów i innych grup cygańskich, jak Sinti⁵³.

Niezależnie od inicjatyw instytucjonalnych, tematyką romską – jako przedmiotem kolekcjonerskim – poczęły się interesować osoby, które w różny sposób z tematem tym się zetknęły. Wspominany wcześniej etnograf Sławomir Staszak zgromadził w latach 90. sporą kolekcję zwłaszcza pocztówek o romskiej tematyce a także obrazów. Po jego śmierci kolekcja została rozproszona. W tym samym czasie kolekcjonowaniem wszelkich artefaktów i dokumentów związanych z tematyką romską zajął się krakowski etnograf Paweł Lechowski, którego zbiory biorą udział w wielu wystawach na terenie Polski i zagranicą⁵⁴. Kolejny kolekcjoner, to Andrzej Grzymała-Kazłowski, właściciel potężnej kolekcji pocztówek, dokumentów, obrazów oraz dwóch cygańskich wozów, w sumie ponad 3000 jednostek. Kolekcja ta została w 2013 r. zarejestrowana przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego jako Muzeum Kultury Romów⁵⁵. Zasoby kolekcjo-

⁵³ Romani Rose, *Zagłada Sinti i Romów. Katalog stałej wystawy*, wyd. Stowarzyszenie Romów w Polsce – Romski Instytut Historyczny, Dokumentation- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, Heidelberg 2003.

⁵⁴ Andrzej Grzymała-Kazłowski, *Muzeum Kultury Romów w Warszawie*, w tym numerze „Studia Romologica”.

⁵⁵ Andrzej Grzymała-Kazłowski, *Kolekcja Muzeum Kultury Romów w Warszawie*, [w:] Urszula Bednarz (red.), *Pe drom baro...*, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław 2017, s. 33–106.

Wystawa w Muzeum Etnograficznym w Poznaniu *Romowie≠Cyganie*
(fot. N. Gancarz, 2018)

nerskie obu zbieraczy zostały wykorzystane przy organizacji wielkiej wystawy w Muzeum Etnograficznym we Wrocławiu w 2017 r.⁵⁶

Zorganizowane muzealne kolekcjonerstwo muzealne o tematyce cygańskiej/romskiej obchodzić by mogło w tym roku (2019) 40-lecie. To w czerwcu 1979 r. otwarta została w tarnowskim Muzeum Okręgowym, historyczna już, wystawa *Cyganie w kulturze polskiej*. Zapoczątkowała ona utworzenie profesjonalnej kolekcji muzealnej, oraz powstanie pierwszej na świecie stałej muzealnej wystawy poświęcone historii i kulturze Romów. Z perspektywy owych 40 lat widać, jak wielkie znaczenie miała i ma ta kolekcja dla dokumentacji dziejów i kultury tego narodu. A także dla zainteresowania tą tematyką naukowców, studentów, artystów, dziennikarzy jak również dla powstania innych kolekcji romskich. Wystawa ta stała się rozpoznawalną marką Tarnowa. Zaglądając do obcojęzycznych przewodników po Polsce, pewni możemy być, że jeśli przewodnik ten wspomina o Tarnowie, to nawet najkrótsza o tym mieście wzmianka zawiera informację o „Romskim Muzeum”.

⁵⁶ *Ibidem*. W tym samym roku w Muzeum Etnograficznym w Poznaniu zorganizowano równie wielką wystawę, złożoną w znacznej mierze ze zbiorów tarnowskiego Muzeum Etnograficznego. Jej kuratorem był Witold Przewoźny, zob. Witold Przewoźny (red.), *Romowie≠Cyganie*, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 2017.

Wystawa w Muzeum Etnograficznym we Wrocławiu *Pe Drom Baro...*
(fot. Natalia Gancarz, 2018)

Zdając sobie sprawę z wartości merytorycznej i promocyjnej tego „Romskiego Muzeum”, poprosiłem tarnowskiego architekta-projektanta do opracowania koncepcji rozbudowy obecnego budynku Muzeum Etnograficznego, bez naruszania jego zabytkowej sylwetki. Powstał interesujący projekt (2012) podziemnej przestrzeni ekspozycyjno-magazynowej o powierzchni wystawienniczej ok. 230 m². Nie zdążyłem tą koncepcją zainteresować odpowiednich osób⁵⁷.

Ostatnia refleksja. „Romskie Muzeum” w Tarnowie to typowy przykład inicjatywy mocno związanej z jej twórcą. Wraz z moim ustąpieniem z funkcji dyrektora Muzeum Okręgowego w Tarnowie (1980–2012), ze względów oczywistych zainteresowanie instytucji tematyką romską znacznie spadło. W roku 2019 odbędzie się remont budynku Muzeum Etnograficznego, co wiąże się z demontażem wystawy. W jakiej postaci zostanie przywrócona?

⁵⁷ Autor projektu: Bogusław Niemiec.

LITERATURA

- BARTOSZ A., *Chaty za wsią. W sprawie ochrony zabytków budownictwa cygańskiego*, „Ochrona Zabytków” 1974, nr 105, z. 2, s. 129–133.
- BARTOSZ A., *Katalog zbiorów cyganologicznych Muzeum Okręgowego w Tarnowie*, t. 1, Tarnów 2007.
- DŁUGOSZOWIE E. i M., *Osada cygańska w Sądeckim Parku Etnograficznym*, „Acta Scansenologica” 1981, nr 2, s. 187–199.
- GANCARZ N., *Sometimes named Amaro Museum. The Gypsy Museum/Czasem nazywane Amaro muzeum. Romskie Muzeum w Tarnowie* [w:] *Situation of Roma Minority in Czech, Hungary, Poland and Slovakia*, Wrocław 2010, s. 245–256.
- GRZYMAŁA-KAZŁOWSKI A., *Kolekcja Muzeum Kultury Romów w Warszawie* [w:] Urszula Bednarz (red.), *Pe drom baro...*, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław 2017, s. 33–106.

Adam Bartosz

ROMANI PEOPLE IN A MUSEUM DISPLAY CABINET

The Romani people culture became a subject of museum exhibitions in the late 1970s. It was in 1979 that Polish specialists began collecting and displaying artifacts and documents related to Romani history and culture. The Regional Museum in Tarnów organized an exhibition entitled “Gypsies in Polish Culture”, which gave rise to the Romani collection gathered in this museum. In 1990 the world’s first permanent museum exhibition, entitled “Gypsy/Roma. History and Culture” opened in the Ethnographic Museum in Tarnów, a branch of the Regional Museum. It is the only museum in Poland that systematically collects exhibits on Romani subjects.

Keywords: Battailard Paul, Lechowski Paweł, Grzymała-Kazłowski Andrzej, Kopernicki Izidor, Piłsudski Bronisław, Mróz Lech, Nowy Sącz, Tarnów, Polska, Cyganie Karpaccy, Bergitka Roma, Lowara, Kelderara, Międzynarodowy Tabor Pamięci Romów, Wystawa

Adam Bartosz

RROMA DRE JEKH MUZEUMESQËRO KABINËTO

E Rromenqëri kultùra kerdilàs subjèkto jekhe ekspoziciaqëro dre muzeuma p-o agor e bb/qëro 1970. Dr-o berś 1979 polonitka specialistă lie te kiden kolekciënthe thaj te sikaven purane artifakte thaj dokumënte save sas phandle e Rromenqëre historiaça thaj kulturaca. O regionalo muzeum Tarnoweshe organisardäs jekh ekspozicia „Cygana dr-i polonitko kultùra” kaj te del avri e muzeumesqëro kidipen pal-o Rroma. Dr-o berś 1990, i angluni sadajekhuthni ekspozicia “Cygana/Rroma. Història thaj Kultùra” säs putardi dr-e etnografiaqëro muzeum Tarnoweshe, jekh rran e Regionalone Muzeumenqëri. Si dr-i Polònia sadaj jekh muzeum savo kidel systematik artefakte e rromane živipnasqëre.